

Kafkasya'ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor

A Report Published by the Ottoman Intelligence About the
Caucasus (1916-1917)

Selda KILIÇ*

Özet

Kafkasya olarak adlandırılan bölge günümüzde olduğu gibi tarih boyunca da son derece önemli bir alan olmuştur. İlk kez 19.yy başlarında “Kafkasya” bir bölge adı olarak kullanılmaya başlamıştır. Karadeniz ve Hazar Denizi arasında yer alan, Avrupa ve Asya'nın sınırında bulunan bir bölgedir. Kafkas bölgesi siyasal olarak Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Jeopolitik açıdan da özellikle çevre ülkeleri açısından oldukça önemli bir yerdir.

Bu bildiri de 1918 (1334) tarihinde, Harbiye Nezareti, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi tarafından basılan, kitapçığın üzerine “ mahremdir” ibaresi düşülen “Kafkasya Ahvaline Dair Rapor” başlığı ile Dersaadet Matbaa-yı Askeriye de basılmış 23 sayfalık son derece önemli bir rapor değerlendirilecektir. Raporun basım tarihi kitapçık üzerinde 1916 yılı olarak görülmektedir. I. Dünya Savaşı'nın tam ortasına gelen bir tarihtir. Bu açıdan Dünya Savaşı esnasında Harbiye Nezareti, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi tarafından basılmış bu kitapçıkta Kafkasya ve çevresi anlatılmaktadır.¹ Osmanlı Devleti'nin istihbaratının böyle bir kitapçığı basması bölgeye verdiği önemin bir göstergesidir. Ayrıca bölgenin etnik ve dini yapısı daima önem arz etmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşiv kayıtlarından, I. Dünya Savaşının başlangıcında Kafkasya'daki genel nüfus hakkında bilgi verilecektir. BOA kayıtlarından elde edilen verilere göre, Rus hükümeti tarafından neşredilen Kafkasya Salnamesi'ndeki veriler temel alınarak bu bölgedeki Müslüman ve Türk nüfus oranları tespit edilecektir.

* Doç. Dr. Selda Kılıç, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, skilic@ankara.edu.tr

¹ Osmanlı bakımından da I. Dünya Savaşı'nın ortalarında Kafkas Cephesi kritik bir durumdadır. Bu nedenledir ki, Çanakkale savaşları kahramanı Albay Mustafa Kemal Kafkas Cephesi'ne atanmıştır. Mustafa Kemal, 16. Kolordu'nun komutanlığına atandığına dair 10 Mart 1916 tarihli Başkomutanlık emrini alarak, 15 Mart 1916'da Karaağaç'a gelerek görevine başlamıştır.

Rapor Osmanlı “Dragon Alayının” Mülazımı olarak görev yapan Alman Hert Folg ve arkadaşı Dr. Rays tarafından kaleme alınmıştır. Sözü edilen rapor şu başlıklardan oluşmaktadır: Kafkasya'nın ahvali umumisi, Kafkasya'ya firar, Kafkasya'da ikamet, Bakü'de ikamet, Acemistan ve Kürdistan, Bölgedeki yollar, Batum-Bakü şimendifer hattı, Bölgedeki komiteler gibi konular ayrıntıları ile anlatılmaktadır.

Çalışmamızda raporda verilen bilgiler ışığında Osmanlı'nın Kafkasya politikası ile Kafkasya ve çevresi, I.Dünya Savaşı yılları itibarıyla Osmanlı istihbaratı tarafından yayınlanan Kafkasya raporu aktarılıp, analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Kafkasya Bölgesi, Harbiye Nezareti, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, I.Dünya Savaşı ve Kafkasya, Kafkasya Ahvali, İstihbarat Şubesi*

Abstract

The region called the Caucasus has been a significant area throughout history as in nowadays. “The Caucasus” name was firstly used in the beginning of the 19th century. This region is near the Black Sea and Caspian Sea and in the borders of both Europe and Asia. The Caucasus is politically divided into two as Northern Caucasus and Southern Caucasus. Geopolitically the area is important because of the neighbor states.

In this research, a very significant 23-page report titled “Kafkasya Ahvaline Dair Rapor” which was published by Harbiye Nezareti, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi and in Dersaadet Matbaa-yı Askeriye in 1918 (1334) and on which the title “Secret” is written is evaluated. The publish date on the report is written as 1916. This date is a date which is on just the First World War years. So in this booklet which was published by Harbiye Nezareti, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, the Caucasus and its periphery during the First World War years is explained. The publish of this booklet by the intelligence of the Ottoman Empire shows the importance given to the region. Furthermore, ethnic and religious structure of the region has always been significant. For this reason, the information about population in the Caucasus in the beginnings of the First World War (1914) is given from the records of Ottoman Archives of Prime Ministry. According to the information from the records, Muslim and Christian population percentages are determined in the region according to the record of “Kafkasya Salnamesi” (the Caucasus Year Book) which was written by Russian government.

The report was written by German Hert Folg and his friend Dr. Rays who were working as mülazım in the Ottoman Dragon Army. The aforementioned report is consisted of these titles: General situation of the Caucasus, Escape to the Caucasus, Residence in the Caucasus, Residence in Baku, Acemistan and Kurdistan, the Roads in the Region, Railway of Batum-Baku, and the Committees in the Region.

In our study according to the Caucasus report which was published by Ottoman intelligence, the Caucasus policy of the Ottoman Empire and the Caucasus and its periphery during First World War years is analyzed.

Key Words: *The Caucasus Region, Harbiye Nezareti (Ministry of War), Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, First World War and the Caucasus, the Situation of the Caucasus, the Intelligence.*

Kafkasya'nın Coğrafi Konumu ve Bölge Halkı

Kafkasya, Avrupa'nın güney-doğusu, Asya'nın kuzey-batısında, Karadeniz ve Azak Denizi ile Hazar Denizi arasında bulunan ve Asya ile Avrupa'yı ayıran dağlık bölgeyi ihtiva etmektedir. Başka bir deyişle Karadeniz'in doğu, Hazar Denizi'nin batı kıyıları arasındaki ülkelerin genel adıdır. Burası sıradağlar, platolar, dağ etekleri, vadiler, ovalar, ırmaklar ve göllerden oluşan karmaşık bir coğrafi yapıya sahiptir. Karadeniz kıyılarından Hazar kıyılarına uzanan genç, sarp, yüksek dağlar "Kafkas Dağları" adıyla anılır. Güneydoğu doğrultusunda bölgeyi boydan boya geçen dağların güneyinde kalan topraklara "Transkafkasya" (Kafkas ardı), kuzeyine ise "Kafkas ölü" denir. İki bölgeyi birbirine geçitler bağlar. Bu geçitlerden en önemlileri Daryal ve Derbent'tir. Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri toprak sahibiyken, Kuzey Kafkasya'da² Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan, Kalmuk, Karaçay-Çerkez, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya, Çeçenistan, Abhazya gibi Cumhuriyetleri bulunmaktadır. Bölge ile aynı adı taşıyan dağlar, maden yatakları ve yer altı kaynakları açısından oldukça zengindir. Aynı zamanda Azerbaycan'ın Stavropol ve Krasnodar bölgelerinde petrol çıkartılır. Transkafkasya'da bulunan Aras ve Kura havzaları ise verimli tarım alanlarıdır. Kafkasya etnik bakımdan çeşitliliğe sahip bir bölgedir. Bölgede yaşayan elli kadar halkın başlıcaları Adige, Kabartay(Kabarda), Çerkez, Abhaz, Abazin; Çeçen, İnguş; Avar, Lek, Dargın, Lezgi; Gürcü, Laz, Megrel, Svan, Hevsur gruplarıdır.³

Bölgede yaşayan Türkler; Karaçaylar, Balkarlar, Kamuklar, Nogaylar, Karakalpaklar, Kundurlar, Acaralar, Avarlar, Stavropol Türkleri, Ahıska Türkleri, Terekemeler ve Azerilerdir. Kafkasya Türklerinin nüfus bakımından en kalabalık kısmını Azeriler oluşturur. Azeri Türkleri Azerbaycan, Gürcistan ve Dağıstan'da yaşarlar. Azerilerden sonra bölgedeki en kalabalık Türk grubu Kumuklardır. Kumuklar, Nogaylar, Karakalpaklar ve Kırgızlar genellikle Dağıstan'da yaşamaktadırlar. Kundurlar; Hazar

² Kuzey Kafkasya hakkında daha ayrıntılı bilgi için: Ahmet Hazer Hızal, **Kuzey Kafkasya**, Ankara 1961. Kadircan Kafli, **Şimali Kafkasya**, İstanbul 1942. Barasbi Baytugan, "Kuzey Kafkasya" **Dergi**, XVI. Cilt, Sayı:61 Münih 1970,ss.3-21.

³ Davut Dursun, "Kafkasya" **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.24, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s.157 Ayrıca Bak: İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul 1959.

Denizi'nin kuzeyinde Astarhan'da, Acaralar; Gürcistan'ın Acara bölgesinde, Terekemeler ise yoğun olarak Dağıstan'ın Derbend çevresinde yaşamaktadırlar. Stavropol Türkleri, Türkmen göçleriyle Stavropol'e gelip yerleşen Türklerdendir. Karaçay Türkleri, Karaçay-Çerkez Özerk Bölgesinde, Balkarlar ise Kabardino-Balkar Özerk Bölgesinde yaşarlar. Kafkasya'da dört ayrı dil ailesinden gelen diller konuşulur. Bunlar; Kafkas, Hint-Avrupa, Türk ve Sami dilleridir. Kafkas dillerini, bölgede tarihin başlangıcından beri oturan yerli halklar konuşur.⁴

Kafkas adının burada yaşayan kas kavminden geldiği sanılmaktadır. Bu konuda pek çok görüş olmakla birlikte “kaf” eki sürekli tekrarlanmıştır. Ortak görüş dağ anlamına gelen “kaf” kelimesinin coğrafi yeri temsil ettiği, “Qaz” da kavim ismi olduğu yönündedir. Yani bu sözcük yer ve kavim isminin bileşiminden meydana gelmiştir.⁵

Kafkasya Asya ile Avrupa arasındaki göç yolları üzerinde bulunmaktadır. Bu özelliği ile Kafkasya, birçok kavmin ve ırkın birbirine karıştığı bir coğrafya olmuştur. Ayrıca Asya, Avrupa ve Afrika ile kolaylıkla münasebette bulunmaya uygun bir coğrafyada olması jeopolitik önemini arttırmıştır. Kafkasya bölgesi, eski dünyanın üç kıtası arasındaki sosyo-ekonomik temaslarda bir köprü, bir bağlantı görevini üstlenirken, kendi kimliğine ve kültürel değerlere sahip çıkmış, onu korumuştur.⁶

Tarih boyunca Kafkasya üzerinde büyük devletlerarasındaki hâkimiyet mücadelesinin hiç eksilmediğini görüyoruz. Kafkasya, dünya enerji kaynaklarının yarısından çoğunun bulunduğu Avrasya'nın önemli bir geçidi ve kapısıdır. Tarihte orduların doğudan batıya, batıdan doğuya geçtikleri bir geçit olma özelliği taşır.⁷

Kafkasya'nın ticaret yolları üzerinde kesişmesi, Bizans, Sani ve Hazarlar arasında rekabet alanı oluşturmuştur. Müslüman Arapların Kafkasya'da fetih harekâtına girişmeleri Hazarları durdurmuştur. İslam'ın Kafkasya'da yayılması özellikle Emevi Halifesi Hişam zamanında gerçekleşmiştir. XI. yy. da Selçuklu Türkleri Kafkasya'nın büyük bir bölümüne hâkim oldular. O yıllarda Kafkasya'ya yerleşmiş olan Oğuz ve

⁴ Muharrem Yıldız, **Dünden Bugüne Kafkasya**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2006, s.24

⁵ Muharrem Yıldız, **Dünden Bugüne Kafkasya**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2006, s.24

⁶ Mahmut Bi, **Kafkas Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s.66

⁷ Muhammet Kemaloğlu, “Kafkasya Tarihi, Geçmiş Etnik ve Dini Yapısı, Terekeme (Karapapah) Türkleri”, **Akademik Bakış Dergisi**, sayı:32, 2012, s.3-4.

Kıpçak aşiretleri bugünkü Azerbaycan Türklerinin atalarıdır.⁸ Türk boyları özellikle Güney Kafkasya'nın doğusuna yerleşmiştir⁹.

19.yy'da Kafkasya¹⁰, Osmanlı-Rus savaşlarına sahne olacaktır. Bu yüzyılda, Balkanlarda Slavlara seslenen Rusya, Kafkasya'da Gürcü ve Ermenileri Osmanlılara karşı kullanmaya çalışacaktır. Bu politikalar sonucunda Kafkasya'da, büyük muhaceret göçü yaşanacaktır.¹¹ Yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti gücünü iyice kaybetmeye başlamış ve kendi topraklarını savunamaz hale gelmiştir. Osmanlı devletinin parçalanma dönemine girdiği bu yüzyılda Rusya emelleri doğrultusunda Kafkaslarda hızla ilerlemiş ve etkin güç haline gelmiştir. Osmanlı Devleti Kafkaslardaki Rus tehdidine karşı önemli mevkiilerde kaleler inşa ederek, kabile beylerine hediyeler gönderip kendi tarafında tutmaya çalışarak savunma yöntemi oluşturmuşlardı. Ancak 19.yy.'a gelindiğinde Osmanlı Devleti asker temini ve kalelerin savunmasında yetersiz kalmıştır. Ayrıca bu yıllarda Balkanlardaki kargaşa ve kendi içinde yaşadığı sorunlardan dolayı Kafkasya ile yeteri kadar ilgilenememiştir. İlk Rus birlikleri dağların önüne 18.yy. ortalarında ulaşmıştı. Bölge Rusya Kazakları tarafından çabuk işgal edildi. Müslüman halklar yerlerinden ayrılarak dağlara çekildi (Edige, Kabaralar, Çeçen, İnguşlar). Bölgede yaşayan halkların arasında din birliğinin ötesinde siyasi bir organize durumu yoktu, bu halklar devlet olamamışlardı. Ruslara karşı durabilecek etkin bir güç yoktu; Türkler ve İranlılar onlardan uzak yaşıyordu. Dağlıların Ruslara karşı giriştikleri mücadeleler yüzyıl sürmüş, 1859'da silahlarını teslim etmişlerdir.¹²

⁸ Aliyev Salih Muhammedoğlu, "Kafkasya", **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.24, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 2001, s.159

⁹ Kafkasya'daki Türkler, Azeriler, Kumuklar, Karapapaklar, Kundurlar, Karaçay ve Balkarlar, Kalmuklar, Nogaylar ve Türkmenler. Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri, (1856-1876)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997,s.18.

¹⁰ XIX. yy itibarıyla Kafkasya bölgesi ile İngilizler de yakından ilgileniyordu. XIX. yy'ın ilk yarısında İstanbul'da görev yapan İngiliz sefirleri (Ponsonby, 1833-1841 ve Stratford Canning, 1842-1858), Rusların yayılma politikasına karşı mücadele etmek gerektiği kanaatindeydiler. Osmanlı Devleti, Kafkasya'daki mücadelenin birçok yönünü bildiği halde sessiz kalırken buna karşılık İngiliz İstihbaratçıları, gazeteci ve resmi görevlileri, özellikle Çerkesistan'da muhtelif amaçlı geziler yapıyorlardı. İngilizlerin bu sıralarda, " İpek Yolu" nun Trabzon- Erzurum-Tebriz hattını yeniden canlandırmak istemesi, bu sebeple Trabzon'da Konsolosluk teşkil etmesi Kafkasya ile olan ilgisinin sebeplerini açıklamaktadır. Ayrıca bu Konsolosluk vasıtasıyla bölgeden sağlıklı bilgiler elde edecektir. Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri, (1856-1876)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997,s.45-46.

¹¹ Geniş bilgi için Bak: Abdullah Saydam, **Kırım ve Kafkas Göçleri, (1856-1876)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997. Hayati Bice, **Kafkasya'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler**, Ankara 1991.Ahmet Refik, **Türkiye'de Mülteciler Meselesi**, İstanbul 1926.

¹² Muharrem Yıldız, **Dünden Bugüne Kafkasya**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2006, s.82

I. Dünya Savaşı ve Kafkasya (1914-1918)

Kafkasya, I. Dünya Savaşında bulunduğu stratejik konum nedeniyle Osmanlı Devleti, Rusya, Almanya ve İngiltere gibi devletler tarafından önemli bir yere sahip olmuştur. İdeolojik açıdan bakıldığında bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hiçbir zaman homojen bir yapı arz etmediğini söylemek mümkündür. İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde dönemin belli başlı fikir akımları olan "Osmanlıcı", "Türkçü" ve "İslamcı" düşüncelere mensup kişiler var olmuşlardır. Başlangıçta "Osmanlıcı" bir politika takip etme isteği ile II. Abdülhamit iktidarına karşı tepki olarak doğmuş olan cemiyet, kısa süre sonra kendilerinin dışında geliştirilmiş olan "Türkçü" düşüncenin etkisi altında kaldığını görmekteyiz. Türkçü düşüncenin bir sonucu olarak da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimleri Kafkasya ile ilgilenmeye başlayacaklardı.¹³ Zira Turana giden yol Kafkasya'dan geçmekteydi. Birinci Dünya Harbi esnasındaki gelişmeler ve özellikle Arap isyanları "Osmanlıcılık" ve "İslamcılık" düşüncelerinin siyasal alanda gerçekleşmesinin mümkün olamayacağını bir kez daha ortaya koymuştur. Kaldı ki, "zamanın ruhu" ulus devlet lehine işliyordu. Savaş ilerledikçe Arapların İngilizlere ve Ermenilerin Ruslara daha fazla yanaşmaları, İttihatçıların Türkçü kanadının önem kazanmasına, Osmanlı Devleti'nin ilgisinin Kafkasya ve Orta Asya üzerinde iyice yoğunlaşmasına ve siyasette de "Turancı" politikalar takip etmelerine neden olmuştur. Dolayısıyla ittihatçıların Türkçü politikalar takip etmeleri adeta zorunlu hale gelmişti. İttihatçıların Kafkasya ve Orta Asya'ya yönelik politikalarının önündeki en önemli engel Rusya idi. Rusya Çarlığı, Birinci Dünya Savaşı'na isteksiz giren ve savaşın gidişatında daha da zayıflayan bir ülke durumuna gelmişti. Bu bağlamda 1917 yılı başlarından itibaren Çarlığa karşı isyanlar başlamış ve neticede Bolşevikler, "özgürlük, ekmek ve barış" sloganları ile tarihe Ekim Devrimi, Bolşevik İhtilalı veya Rus İhtilalı diye geçen ve dünyada önemli değişikliklere neden olan ihtilalın içerisindeydiler. Bu da

¹³ Burada şu noktaya da dikkat etmek gerekir. Rusya'daki Türk (Tatar)-Müslüman kavimlerinin Türkiye'ye (Osmanlı Devleti'ne) ve Türkiye'deki Türklerinde onları yakın görmeğe başlamaları, her iki tarafta uyanmaya başlayan "Milliyetçilik" hareketinin bir ifadesinden başka bir şey değildir. Sırpların, Rumların, Bulgarların, Çeklerin, Lehliğin ve Ermenilerle Arapların ve Gürcülerin milli hareketleri İngiltere, Fransa, Almanya ve diğer Avrupalı devletlerle Amerika tarafından desteklendiği halde, Türk-Müslüman kavimleri ya "Pantürkist" veya "Panislamist"likle itham edilmiştir. Kurat'a göre; Aslında, Enver ve Talat Paşaların Kafkaslardaki siyasetleri, "Türkiye'nin idaresinde bir İslam Devleti" kurmak değildir. Kafkaslarda uygulamaya çalıştıkları Rusya'nın baskısından kurtulmak için tampon bir devlet kurmaktır. Akdes Nimet Kurat, Türkiye ve Rusya, **XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Ankara 1970, s.478-479.

ittihatçıların Kafkasya ile ilgili hayallerinin gerçekleşmesinin yolunu açmıştır¹⁴.

Dünyanın büyük bir harbe sürüklendiği dönemde Osmanlı Devleti, kendisini parçalamak için can atan büyük güçlerin, en küçük fırsatta kendini yok etmek için harekete geçeceğini biliyordu. Daha önce de bu devletler karşısında denge siyaseti izlemiş, önce Fransa ile sonra da İngiltere ile yakınlaşmaya çalışmıştı. Şimdiki durumda ise kendisine dost görünen tek devlet Almanya idi. Almanya ise; Osmanlı Devletinin durumunun farkında olduğu için, 1913'de Jön Türk idaresinin ittifak teklifini geri çevirmiştir. Ancak daha sonra Almanya'nın korktuğu şey gerçekleşmiş, doğu ve batı olmak üzere iki cepheden kuşatılmıştı. Şimdi Almanya için cepheyi genişletmek ve düşman ordularının bir kısmını bağlamak hayatiyet meselesi olmuştu.¹⁵ Osmanlı Devletini bir an önce savaşa sokmak için baskılara başlayıp, Osmanlı'nın Rusya karşısında yıllardır tehdit altında bulunmasını iyi değerlendirmişti. Almanların 1914 Eylül'ünde Fransızlarla mücadele edemeyip geri çekilmesi üzerine, Osmanlı Devletini harbe bir an önce sokabilmek için gizlice Jön Türk komitesi ile görüşüp gizli bir anlaşma yaptı ve Osmanlı komitesi (Talat, Cemal ve Enver Paşalar), İtilaf devletlerine karşı cephe açacaklarına söz verdiler. Almanya, Kafkaslarda ve Mısır'da cephe açılmasını istiyordu. Böylece padişah cihat ilan edecek ve Panislamist duygular tahrik edilecekti. Kafkaslarda ise Pantürkizm üzerinden de aynı durum yaratılacaktı. Osmanlı Devleti savaşa dâhil olmasıyla, üzerinde duracağı ilk cephe Kafkasya cephesi olacaktı. İngiltere ve Fransa ile sınırimız yoktu. İlk vuruşacağımız komşumuz Rusya olacaktı.¹⁶

Almanya ise bu bölgeyi kazanabilmek ve ayaklandırabilmek için para yardımından kaçınıyordu. Rusya'dan Doğu Cephesinde esir aldığı Kafkas asıllı savaş esirleri üzerinde yoğun bir siyaset uygulayıp, onları kendisi ve Osmanlı için kazanmaya çalışıyordu.¹⁷

Savaşın başından beri Kafkasya'da asimilasyon ve Ruslaştırma siyaseti uygulayan Rusya, bölge halklarının tüm haklarını gasp ederek istila hareketine girişmişti. Rusya, Müslüman toplulukları özellikle Azeri

¹⁴ Mustafa Çolak, "Osmanlı -Alman Rekabeti Çerçevesinde Kafkas Müslümanlarının Bağımsızlığı ve Bakü Meselesi (1917-1918)", **Journal of History Studies**, JHS28, **History Studies** Volume 6 Issue 1 January 2014, s.27-28.

¹⁵ Fuat Yıldırım, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da Türk-Alman Rekabeti, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s.11

¹⁶ Süleyman Kocabaş, **Tarihimizin En Büyük Dramı Sarıkamış Faciası**, Vatan Yayınları, Kayseri, 2007, s.36

¹⁷ Fuat Yıldırım, **Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya'da Türk-Alman Rekabeti, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s.24

Türklerini karşısında buldu. Irk ve kilise eksenli Ermeni unsuru, İngiltere'yi, Kafkaslarda ve Anadolu'da Rusya ile aynı politikada buluşturuyordu. İki devlet de Kafkasya'da Ermenileri kışkırtmışlar ve silahlandırmışlardır¹⁸.

Rusya'nın 19.yy'ın ikinci yarısında Kafkasya'nın işgalini tamamlamasını takip eden süreç içerisinde ortaya çıkan önemli bir olay da bölgede Ermenilerin giriştikleri hareketlerdir. Özellikle 19.'ın sonlarında Kafkasya'daki Ermeniler Karabağ ve Nahçıvan bölgelerine saldırılarını yoğunlaştırmışlardır. Zira Karabağ ve Nahçıvan, Doğu Transkafkasya ile Türkiye arasında stratejik bir koridor meydana getirmekteydi. Bu sebeple her iki bölgeye Çarlık Rusya'sı ve daha sonraki dönemde de Bolşevik iktidarlar sistemli olarak Ermeni göç ve iskânını teşvik etmişlerdir.¹⁹

Rusya, Kafkasya bölgesindeki nüfusu azaltma ya da göç yoluyla nüfusun yerini değiştirerek demografik yapıyı değiştirme çabası içinde olmuştur. Rusya bu göç siyaseti ile Kafkasya'daki etnik yapıyı değiştirerek, buralarda uzun süreli hâkimiyet kurma yoluna gitmiş ve Kafkasya'daki Müslüman halkın kolayca yönetilmesini sağlamıştır. Ayrıca, gelecekte komşu ülkeler (Osmanlı ve İran) işgal edilirken orada yaşayan Ermenilerin gücünden istifade etmeyi de ihmal etmemiştir²⁰. Kafkasya bölgesine ait ve "Rusya Hükûmeti'nin 1914 Resmî Kafkasya Salnamesi"ne göre yapılmış olan; Bakü, Karadeniz, Erivan, Tiflis, Gence, Kütayis, Kars, Batum, Dağıstan, Triski ve Kuban vilâyetleri ile Sohum ve Zakatal kazalarında yaşayan Müslümanlar ile Ermeni, Rus ve Gürcülerin nüfuslarını ve bölgelere göre dağılımını gösteren bir harita bulunmaktadır. Bu harita tetkik edildiğinde, 1914'ten günümüze kadar geçen süre içerisinde bölgede nüfus durumunun Türkler ve Müslümanlar aleyhine kasti olarak nasıl değiştirilmeye çalışıldığı görülecektir.²¹ Dağıstan, Bakü, Erivan, Gence, Tiflis ve Çerkezistan'daki Müslüman, Rus, Ermeni ve Gürcülerin nüfuslarını ve yerleşim bölgelerini gösteren 1914 tarihli Rus resmî Kafkasya salnamesine göre yapılmış harita ile Osmanlı Ordu-yı Hümâyûnu Başkumandanlığı Vekâletinin bu rakamların

¹⁸ Talat Paşa Almanya'ya sığındığı dönemde, öldürülmeden kısa bir süre önce bir İngiliz yazarına şöyle diyecektir: "Hiçbir ulus savaşa girip arkadan hançerlendiğinde buna rıza gösterebilir mi?... Kafkasya'ya sürülmüş bütün Ermeniler geri dönseler bile, genellikle Ermeni olmayan nüfusun ancak ufak bir azınlığını meydana getirebileceklerdi." Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt:1, II. Meşrutiyet Dönemi, İstanbul,1988,s.583.

¹⁹ İbrahim Yılmazçelik, Kd.Yüzbaşı Yaşar Ertürk, "XIX ve XX. yy Da Türkiye'nin Kafkasya Politikası", **Genelkurmay Atase Sekizinci Tarih Semineri**, Ekim 2001.

²⁰ Reha Yılmaz, "Kafkasya da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi** 2(1)s.71-90.

²¹ Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, I (1578-1914), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, Yay. No:4, Ankara 1992.s.12.

doğru olmadığına dair hazırladığı raporu vardır.1914 (1332) tarihli bu raporda:

Bakü Vilâyeti 1.500.000
Kars Vilayeti 300.000
Karadeniz Vilayeti 30.000
Sohum Kazâsı 44.000
Gence Vilâyeti 1.500.000
Dağistan Vilayeti 1.450.000
Zakatal Kazâsı 150.000
Batum Vilâyeti 161.000
Erivan Vilayeti 700.000
Terski (?) Vilayeti 500.000
Tiflis Vilayeti 200.000
Kütayis Vilayeti 25.000
Kuban Vilayeti 300.000
Yekûn 6.860.00 (BOA, Harita Katalogu, nr.80-A)

Ayrıca bu raporda Dağistan Vilayetinde çoğunluğun Türk ve Lezgilerden oluştuğunu, vilayetin Müslüman nüfusunun bir milyondan fazla olduğunu belirtmektedir. Bakü, Erivan ve Gence Vilayetlerinde Rusların Tatar ve Tacik namlarıyla gösterdikleri ahali kâmilten sünniyyü'l-mezheb ve Türk' dürler. Gence Vilâyeti'nin kısm-ı garbîsi ise şimale doğru Tiflis Vilâyeti dâhiline kadar olmak üzere Kürtler bulunmaktadır. Sohum Kazası'nın şark havalisinde Gürcülerin miktarı yüzde beş kadardır. Çerkezistan'daki Müslümanlar ise daha geniş bir sahada bulunmakta olup ve nüfusları cetvelde gösterilen miktardan daha fazladır. Genel olarak, Kafkasya'da sâkin bütün Müslümanların toplamı hemen hemen yedi milyona yakındır.²²

Kafkasya Bölgesi ile ilgili olarak bu çok genel bilgileri verdikten sonra, bildiri konumuzun esasını oluşturan rapora bakacak olursak: Raporun başlığı "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor"²³ dur. Kitapçığın üzerinde "Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi" "Mahremdir" başlığı da konulmuştur. "Dersaadet Matbaa-yı Askeriye,1334" olarak baskı tarihi bulunmaktadır. Üzerinde yazılan tarihlerden I.Dünya savaşının bittiği yıl kaleme alındığını

²² Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, s.252-253.

²³ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1334 (1918),T.B.M.M. Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, T.B.M.M. Kütüphanesi, Eser:1339, No:197.103.653.

düşündüğümüz bu raporu Ruslara esir düşen ardından Rus esaretinden firar eden 16. Hanor Dragon Alayı 21. Sahra-yı tayyare bölüğü Rasidlerinden²⁴ Mülazım²⁵ Hert Folg ile Avusturya ve Macar 41. Piyade Alayı mülazımlarından Doktor Mozef Rays kaleme almıştır.²⁶ Mülazım Hert Folg Osmanlı Dragon Alayının bir subayı olarak görev yapmaktadır. Rapora geçmeden önce Osmanlı Devleti bünyesinde kurulmuş olan Ejder ya da Dragon olarak da adlandırılan “Askeri Bölükler” hakkında kısa bir bilgi vermek doğru olacaktır.

1848-1849 ihtilal hareketleri sırasında Osmanlı Devleti’ne sığınan Leh ve Macar Mültecileri Osmanlı Devleti’nde önemli değişim ve yeniliklere imza atmışlardır. Osmanlı Ordusu bu değişim ve yeniliklerden en fazla etkilenen kurum olmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti’ne sığınan mültecilerin büyük bir bölümü Avrupa askerî sistemini iyi bilen uzman askerlerdi. Michal Czajkowski de bunların en önemlilerinden biriydi. İslamiyet’i kabul eden Michal Czajkowski, Mehmed Sadık adını almıştır. Mülteciler meselesi çözüme kavuşunca Osmanlı ordusunda istihdam edilmiştir. Mehmed Sadık Paşa ordunun çeşitli birimlerinde görev almış ve generalliğe kadar yükselmiştir. Kırım Harbi’nde görev alan Michal Czajkowski, Ruslara karşı savaşmıştır. Bu savaş sırasında kendisine bağlı Kazak Süvarî Alayı’nı kurmuştur. Kendine has bir yapısı olan bu alay, Michal Czajkowski’nin askerî tecrübelerinin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Alayın insan unsurunu Osmanlı Devleti’ne sığınan Leh ve Macar mültecileri, Kazaklar ve Tatarlar oluşturmuştur. Alay bünyesinde Dragon (Ejder) Bölükleri²⁷ oluşturulmuştur. Kazak Süvarî Alayı genellikle Balkan sınırındaki asayişin ve güvenliğin temininde kullanılmıştır. Alay, daha sonra Osmanlı ordusunda yapılan yeni düzenlemeler dolayısıyla lağvedilerek üçüncü orduya katılmıştır.²⁸

Osmanlı düzenli kara ordusu, Tanzimat Döneminde altı ordu şeklinde düzenlenmiş, her ordu barış döneminde altı piyade alayı, dört süvari ve bir topçu alayından oluşmaktaydı. Ayrıca Boğazların korunması için dört alay kale topçusu ve Tophaneye ait iki alay mühendis askeri bulunuyordu. Girit ve Tunus’ta ise yöre halkından oluşturulmuş altı alay piyade, iki alay süvari

²⁴ Rasıt: Gözlemci

²⁵ Osmanlı Ordusunda Teğmen aşamasında olan subay rütbesidir.

²⁶ “Kafkasya Ahvaline Dair Rapor”, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 3.

²⁷ Uğur Ünal, “Askerî Salnamelerin Tarih Araştırmalarındaki Yeri”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü, Journal of the Institute of Social Sciences** 2, 2008. S.215.

²⁸ Musa Gümüş, “Mehmed Sadık Paşa (Michal Czajkowski) ve Osmanlı Devleti’nde Kazak Süvari Alayı”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic** Volume 5/3 Summer 2010, s.1362.

birliği görev yapıyordu. Osmanlı piyade askerinin her biri sekiz bölüklü dört taburdan oluşan otuz altı alay, yani yüz kırk dört taburdu. Süvari ise her biri altışar bölüklü yirmi dört alaydı. Toplam süvari bölüğü sayısı böylece yüz kırk dördü buluyordu. Topçuların her biri on iki bataryalı altı alayı vardı ve on iki bataryanın üçü süvari dokuzu ise piyade bataryası idi Birinci Ordu ile Üçüncü Ordu'nun her birinde 7 alay piyade ve 7 Talia Taburu²⁹, 5 süvari alayı ile 1 topçu alayı bulunmaktaydı. Ayrıca Üçüncü Orduda fazladan bir Kazak ve bir de "Dragon Alayı" vardı. Dragon (Ejder) Alayları mültecilerden oluştuğundan dolayı bir nevi "Mülteci Alayı" olarak da anılmıştır. Bu Alaylar özellikle Osmanlı Devleti'ne sığınan Leh ve Macar mültecilerinin Osmanlı modernleşme anlayışı ve bunun sağladığı yapısal dönüşümün 19.yy'daki önemli örneklerinden biridir. Bu Alay Avrupai tarzda yapılandırılmıştır. Balkanlardan, Kafkasya'ya pek çok yerde görev yapmışlardır.³⁰

1914 yılına gelindiğinde de hava kuvveti Kıtaatı Mevaki-i Müstahkeme Müfettişliği emrinden alınmış ve Muhabere ve Muvasala Şubesi'ne bağlanarak "Teşkilat-ı Havaiye Müfettişliği" adını almıştır. 1914 yılında I.Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ıslahat ve geliştirme çalışmaları durmuştur. Müteakiben, 1915 yılında bir kısım Alman havacı personel Türk Hava Kuvvetlerine gelmiş, bir kısım Türk havacısı da Almanya'ya uçuş eğitimine gönderilmiştir. 1'inci Dünya Savaşı döneminde Türk Hava Kuvvetleri, yukarıda belirtilen yapısıyla, Çanakkale'den Hicaz'a, Kafkasya'dan Filistin'e kadar çok geniş bir alanda ve Türk askerinin çarpıştığı hemen hemen her cepheye savaşa katılmıştır.³¹

Anlaşıldığına göre, Rus esaretinden³² firar eden 16. Hanor Dragon Alayı 21. Sahra-yı tayyare bölüğü Rasidlerinden³³ Mülazım Hert Folg bu bölgede

²⁹ Talia taburu: Öncü ve ileri karakol hizmetleri gören birlikler anlamına geliyordu. Bkz. Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi III/5, s.202.

³⁰ Ayten Can Tunalı, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma(1838-1876)**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2003, s. XI.

³¹ 6 Mayıs 1916 tarihinde yapılan bir değişiklikle, kara ve deniz havacılığı, Genel Karargâh (başkomutanlık) Havacılık İşleri Müfettişliği ve 9'uncu Umuru Havaiye Müfettişliği emrinde birleştirilmiştir. Ayrıca, bu dönemdeki teşkilatlanmanın ana gücünü oluşturan hava (tayyare) bölüklerinin bazılarında, sadece Türk havacı personeli, bazılarında ise Türk ve Alman havacı personeli müştereken görevlendirilmiş, bölüklerin taktik sevk ve idareleri de emrine verildiği ordulara bırakılmıştır. Türk Hava Kuvvetleri Tarihçesi, 1911-1918. (Türk Hava Kuvvetleri Resmi internet sitesi)

³² Ruslara esir düşen Türk askerlerine Kazan Türkleri ve Türkistanlılarla diğer Türk-Müslümanlar ellerinden geldiği kadar yardım ettiler: hatta Kazan Türklerinden bazıları, hayatlarını tehlikeye atarak, Türk subayları ve Paşalarından bazıları, Sibirya'dan esaretten kaçırarak Türkiye'ye dönmelerine yardım ettiler. Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, T.T.K. Basımevi, Ankara 1993, s.429.

Osmanlı adına istihbarat³⁴ yapmak amacı ile görevdedir. Aynı şekilde Avusturya ve Macar 41. Terst Hersok Ojen Piyade Alayı mülazımlarından Doktor Mozef Rays'ın da I. Dünya Savaşında aynı tarafta savaşan kişi olmasından dolayı bu raporu birlikte hazırlamışlardır.³⁵ Mülazım Rays da tıpkı Hert Folg gibi Ruslara esir düşmüş, hapisten firar etmiş, çeşitli yerlerde dolaştıktan dört ay sonra Folg ile karşılaşarak birlikte hareket etmeye karar vermişlerdir.

Mülazım Folg 29 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1916'da Minsk³⁶'te tayyaresiyle beraber esir düşmüştür ve yaralanmıştır. 1916 yılının Kasım (Kanun-ı Sani) sonlarına kadar Kostrama Vilayeti Soligaliç ve Tomsk garnizonunda bulunmuş ve Tomsk'tan da kaçmıştır. Yaya olarak Altay Dağları'nın güneyinden ve Gobi Çölü'nün kenarından geçtikten sonra Kazaklar tarafından yakalanmıştır. 2.5 ay birçok hapisane de kaldıktan sonra 1916 Ekim'inde (Kanun-ı Evvel) Prens Gropp'in idaresinde Kızılhaç (Salib-i Ahmer) heyeti tarafından kurtarılarak Omsk esir subaylar garnizonuna götürülmüştür.³⁷

³³ Rasıt: Gözlemci

³⁴ Bu teşkilat Ağustos 1914'te yeniden örgütlenip genişlediği zaman Rusya'ya, Fransa'ya, İngiltere'ye karşı çalışmıştır. Bu üç devletin kontrolündeki bölgelerde farklı ideolojik çağrılar yapmışlardır. I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'nın çeşitli faaliyetlerde bulunması amaçlanmıştır. Bunlar: Rus-Ermeni işbirliği ve planlarını önlemek, Rusya'da Müslüman Türkleri ayaklandırmaktır. Teşkilatın iki para kaynağı vardır. 1.Harbiye Nezareti'nin gizli bütçesinden verilen ödenekler 2.Alman askeri misyonu tarafından düzenli olarak İstanbul'a gönderilen altın aktarımıdır. Kaynakların tümünden teşkilatın eline geçen toplam miktar 4.000.000 altın lira (1918 fiyatlarıyla 18.000.000 dolar) civarında olmuştur. Almanlar zaman zaman kendi isteklerine uygun davranması için Türklere yapılan ödemeleri durdurmuş ancak bu taktik başarılı olamamıştır. Eşref Kuşçubaşı, 1914-1917 yılları arasında birçok defa Almanya'ya ödemelerin düzenli yapılması için gitmiştir. Enver Paşa ile Alman genelkurmayı arasındaki yakın işbirliği sayesinde Almanya teşkilatın bazı faaliyetlerine kendi amaçları doğrultusunda şekil vermiş, bu durum çete savaşları yapan askerleri rahatsız etmiştir. Gönül Güneş, "Teşkilat-ı Mahsusa ve I. Dünya Savaşı Sırasındaki Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXIX., 2013, sayı:85, s.114-115

³⁵ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 3.

³⁶ 25 Mart 1918 tarihinde, Minsk, Belarus Halk Cumhuriyeti'nin başkenti ilan edilmiştir. Cumhuriyet kısa ömürlü oldu; Aralık 1918'de, Minsk Kızıl Ordu tarafından devir alınmıştır. Minsk, Ocak 1919'da sonra Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti başkenti ilan edildi ve yine 1920 yılında yine başkent ilan edildi. Şehir, Polonya-Bolşevik savaşı sırasında İkinci Polonya Cumhuriyeti tarafından kontrol edildi. Brest-Litovsk Anlaşmasından sonra, Alman güçleri Şubat 1918 yılında Minsk'i işgal etti.

³⁷ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 3.

Mülazım Rays 1916 yılında Rus esaretine düşmüş ve Prim Vilayeti'ndeki Krastofımsk'e getirilmiştir. Buradan da 1916 Eylül sonunda 7. Avusturya Macar Alayından Yüzbaşı Karl Herman³⁸ ile birlikte kaçmıştır. Casus şüphesiyle Romanya köylüleri tarafından tekrar yakalanmış ve casusluk şüphesiyle Beserabya vilayetindeki Suroki sivil hapisanesinde dört ay daha hapiste kalmıştır. İki aydan fazla bir süre seyahat ederek Omsk garnizonuna gelmiş ve orada Folg ile tanışarak birlikte kaçmaya karar vermişlerdir. Buradaki esirler hakkında bazı beyanatta bulunmaktadırlar. 1916 öncesi daha kötü olan şartlar, Kızılhaç heyetlerinin çalışmaları sonucu daha iyi bir duruma gelmiştir.³⁹

“Garnizonlarda bulunan Çekler, Rusların dairelerinde istihdam edilmiş ve aynı zamanda esir garnizonlarında casusluk etmektedirler. Rusların en büyük garnizonu olan Darnicsa'da (Kiev) durum kötüdür. Savaş esirleri arasında milli emeller sıkı bir şekilde takip edilmektedir.. Bunların arasında Avusturya- Macar Renegatlarından⁴⁰ başka Rus hizmetine girmiş Alsace-Lorraine'li' de mevcuttur. Bunlar Alman üniforması giyiyor, fakat şapkalarına Fransız renkleri bulunduruyorlardı. Esir subaylara karşı muamele tahammül edilebilir bir durumda idi. Ama askerlerin durumu çok kötüdür. İhtilaldan beri Rus subayları askerler üzerindeki nüfuzlarını kaybetmişlerdi. İhtilaldan itibaren garnizonlarda muhafazaya dikkat edilmektedir. Firar edip yakalananların durumu çok sıkıntılıdır. Esir subaylar casusluk suçlamalarıyla sorgulanmadan yıllarca hapsedilmektedir. Rusya'nın Avrupa arazisinde bulunan esirler 1916 Ağustosundan ve Sibirya'da bulunanlar ise 1917 Nisanından beri iâşe konusunda sıkıntıya düşmüşlerdir. Omsk karargâhında 1917 Mayısından itibaren efradın (askerlerin) ekme ve un istihkakları da sınırlandırılmıştı.⁴¹

8 Haziran 1917'de firar için hazırlıklara başlamışlardır. Mülazım Folg ve Mülazım Rays garnizondan firar etmişlerdir. Omsk civarında önce Alman kökenli Rusların yanında gizlenmişler sonra da Çek polislerin yardımıyla, Mülazım Rays, Omsk'tan Moskova'ya doğru hareket etmiştir. Bir ara yolculuk evraklarının eksik olması dolayısıyla Kazak askerleri tarafından hapsolunsa da Moskova'ya kadar seyahat edebilmiştir. Moskova da Baltık Denizi sahilinde bir çiftlik sahibi olan aslen bir Alman olan Mononit ile tanışarak Rus kışlasına kabulünü sağlamış ve Maksimalist ihtilalinin ilk

³⁸ Karl Hermann Frank (1898-1946)

³⁹ “Kafkasya Ahvaline Dair Rapor”, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 3.

⁴⁰ Renegat: Dönek, hain

⁴¹ “Kafkasya Ahvaline Dair Rapor”, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 4.

günü olan 27 Temmuz'da Petersburg'a gelmiştir. Mülazım Rays Moskova'daki ilk gününü şöyle anlatmaktadır. “Şehir o dönemde toplar zırlı otomobiller ile hareketliydi. Adeta askeri bir karargâh gibidir şehir. İçi asker dolu kamyonlar gece ve gündüz şehirde dolaşmaktadır. Lenin taraftarları ile hükümete sadık olanlar arasında pek çok çatışma çıkmaktadır. Şehirde makineli tüfekle dolu birçok araba vardır. Mülazım Rays, Riga cephesinden Petersburg'a hükümet yanlısı birlikleri götüren bir trene vagonlardan çıkmak isteyen askerlerin üzerine Maksimalistler tarafından makineli tüfeklerle ateş edildiğini görmüştür. Ateşe karşılık verildiğinden birçok ölü ve yaralı vardır. Mülazım Rays'ın Finlandiya üzerinden firar etmek için yaptığı girişim başarısızlıkla neticelenmiştir. İsveç sınırı da kaçma girişimlerinde çok kullanıldığı için sıkı önlemler alınmıştır. Zaten mevsim nedeniyle geceler de gündüz gibidir. Finlandiya körfezini geçmeyi denemiş birçok kontrol gemisi olduğundan dolayı bunu da başaramamıştır. Mülazım Rays o günlerde Petersburg'da Alman casusluğu çok olduğu gerekçesiyle halk ve karşı casus heyetlerinin sıkı tatbikatı olduğundan Moskova'ya dönmeye karar vermiştir.” Kaçma teşebbüsleri yetersiz kalınca Moskova'da tekrar Mülazım Folg'la buluşmuşlardır. Cephe üzerinden Avusturya veya Almanya tarafına gitmekten vazgeçmişlerdir. Rus askerlerinin Alman ya da Avusturyalı olmasından şüphe ettikleri herkesi hemen öldürdüklerini haber almışlardır. Zaten o dönemde Rusya ve müttefiklerinde keskin bir Alman karşıtlığı vardı. Mülazım Rays, daha önceden Petersburg da tanıdığı zengin bir tüccarlarla tekrar görüşmüştür. Bu tüccarlar müttefiklerle yapılacak tek taraflı bir barışın, Rusya'nın yok olmasına neden olacağını düşünmektedirler. Eğer bu durum gerçekleşirse Rusya bundan sonra artık net olarak Alman himayesine gireceğini Rusya'yı iflasa mahkûm edeceklerini söylemişlerdir. İki zabitan tavsiyesi üzerine Kafkasya'ya gitmeye karar vermişlerdir. Bölgedeki Almanlar, Rusya'nın boyunduruğundan kurtulmak için yakın zamanda Kafkasya'da bir ihtilal çıkacağını ifade etmişlerdir. Subaylar yola çıkmış ve Mosdok civarındaki Gnadnatal'a varmışlardır. Oraya ulaştıklarında Alman tebaası tarafından karşılandılar. Rusya da, bir günlük bir seyahatle bile buranın nasıl bir yokuşa doğru yol aldığını anlamak mümkündür. Yolculuk tam bir eziyettir. Trenler düzensiz işlemektedir. Trenlerin hareket zamanı varışı belli değildir. Genellikle trenler asker doludur. Kalabalık hat safhada, koridorlar dahi askerler ile doludur. İstasyon şefleri dövülmekte, yolcular nedensiz yere tren pencerelerinden dışarı atılmaktadır. Trenlerin hareket malzemeleri imha edilmiştir. Amerika hükümeti tarafından teslim edilen 600 lokomotifin çoğu tecrübesiz tren memurları tarafından bozulmuştur. Sıkça olan tren kazaları günlük olay olarak kabul edilmektedir. Rus Harbiye Nazırının askerlerin üstlerine karşı saygı gösterme mecburiyetini

kaldırmasıyla, düzensizlik ve başıbozukluk baş göstermiştir. Özellikle eski subaylar Rays ve Folg'a bu durumu anlatarak şikâyet etmişlerdir. Ordunun hezimete uğraması, Trnapol'de Rus cephesinin yarılması üzerine her yerde askerlere karşı düşmanca bir tavır sergilenmektedir.^{42,}

Kuzey Kafkasya'da Temmuz ve Ağustos aylarında cepheden dönen veya cepheye giden askerlerle yerel ahali arasında pek çok çatışmalar olmaktadır. Bu da zaten karışık bir durumda olan Kafkasya'daki galeyana artmasına neden olmaktadır. Rays ve Folg, Kafkasya cephesine giden birçok bölükle karşılaşmıştır. Beraber seyahat ettikleri 115. Sibirya Alayına mensup olan bir başçavuşun onlara anlattığına göre: “kendi Alayının askerler komitesi tarafından, Miralayın şiddetli bir şekilde darp edilmesi üzerine, birliğinin ceza olarak Kafkasya cephesine sevk edildiğini anlatmıştır. Cepheye gönderilen taburlar yolda kaybedilmiş ama onların evrakları ve mühimmatları cepheye varmıştır.” Anlaşılan o dur ki, askerler herkesin başının belası durumundadır. Rus askerleri savaşın kaybedildiğini, İngilizlerin çabalarının boşuna olduğuna inanmaktadırlar. Kış gelene kadar barış yapılmazsa siperlerini terk edip evlerine döneceklerini söylemektedirler.⁴³

Bu dönemde Rusya'da içişleri bakımından oldukça sıkıntılı bir süreç yaşandığı görülmektedir. Folg ve Rays tam da bu süreçte yani 8 Haziran 1917'de Moskova'da bulunmaktadırlar. Takriben bir ay sonra Rusya Geçişi Hükümet Başkanı olacak olan Alexandr Kerenski'nin (21 Temmuz-8 Kasım 1917 arasında Rusya Geçici Hükümet Başkanı) halka hitaben bir konuşmasına şahit olacaklardır. Onlara göre; “Alexandr Kerenski⁴⁴ askerler arasında hürmet kazanmıştır. Mülazım Rays, Kerenski'nin galeyana içindeki halkın arasında otomobilinden kısa nutuk attığını duymuştur. Daha sonra halk da kendisini alkışlamıştır. “Kerenski'yi askerler omuzlarında Marien sarayına götürmek istemiş ancak Kerenski buna mani olmuştur. Daha sonra Kerenski Temmuz başında asker arasında dolaşırken birçok şikâyet duymuştur. Rays ve Folg'un Moskova'da edindikleri duyumlara göre de “halk kendisini desteklemektedir, fakat taarruz için hazırlık yapmak istediğinde ordudan şiddetli şikâyetler işitmiştir. Askerlerin bir kısmı

⁴² “Kafkasya Ahvaline Dair Rapor”, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 5-7.

⁴³ “Kafkasya Ahvaline Dair Rapor”, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 5-7.

⁴⁴ Aleksandr Fedoroviç Kerenskiy 1881-1970 (Александр Фёдорович Керенский) 21 Temmuz-8 Kasım 1917'de Rusya Geçici Hükümet başkanlığı yapmıştır. Rusya'nın I. Dünya savaşına girmesini desteklemiştir.

Kerenski'nin bir hain olduğunu ve asılması gerektiğini beyan etmişler, Onu Rusya için bir tehlike olarak görmekteydiler.”⁴⁵

Belgede “Kafkasya’da İkamet” ara başlıklı bölüm önemlidir. Buldukları yerdeki yani Godenburg’daki Alman tebaası Folg’a yardım etmek istemiştir. Oradaki Almanlar kendisine nüfuz sahibi bir İnguş tavsiye ettiler.⁴⁶ Burada yaşayan köylüler Almanya ve Avusturya- Macaristan tarafından önemli askeri görevle geldikleri haberi duyulunca yerel halk, mollaları önderliğinde özel heyetler ve köy ileri gelenleri ile Osmanlı taraftarı olan bu iki zabitin yanına geldiler. “Kafkasya’da çok kısa bir süre içinde istiklal mücadelesinin başlayacağını ve bunun için Osmanlı Devleti (Türkiye), Almanya ve Avusturya’nın yardımına ihtiyaç olduğunu söylemişlerdir. Ardından da kendilerinde silah olmadığı için İnguş heyeti nezaretinde Türk cephesine gitmelerini bu yardım talebini, iletmelerini söyledilerse de daha sonra İnguş heyeti bahaneler ileri sürerek, bundan imtina etmiştir. Yolun tehlikeli olduğu düşünülmüştür. Bu yüzden iki zabıt firar için başka yollar aramaya koyuldular.”⁴⁷

Aslına bakılırsa bu kaçış sertivenin yanında aynı zamanda bu iki teğmen bölgenin nabzını tutmak ve mümkün mertebe Kafkasya bölgesinin gerçek tahlilini yakından yapıp halktan bilgi toplamakta amaçlarıdır. Özellikle de Rusya’nın Kafkasya bölgesi üzerindeki etkisini anlamaya çalışmaktadırlar. Ancak İki zabıt genelde cahil veya az tahsilli kişilerle görüştikleri için Kafkasya’nın Rusya ile olan ilişkisini tam olarak öğrenemediler. Fakat genel olarak onlara göre görünüm Kafkasya’da bir istiklal savaşı çıkacağını gösteriyordu. Ancak şartlar da Kafkasya ahalisi için oldukça zordu. Kafkasya’da bir köylü, elinde olan tek öküzünü satarak 300 rublelik bir Rus tüfeği veya 700 rublelik bir Alman tüfeği ile 50,60 rubleye kurşun satın alıp bir mücadeleye girişmesi çok zor görünüyordu. Bu arada Vladikafkas’da Kazaklarla bir anlaşma yapılarak 450.000 ruble tazminat vaat edildi. Buna göre Kazaklar, Don ve Terek arazisinin tamamının sayılması şartıyla Kafkasya’nın istiklaline muhalefet etmeyecekti.

Kazaklar, Rus askerlerine karşı düşmandılar. Bu nedenle Kazakların Müslümanları kuzeyden serbest bırakmaları muhtemeldi. “Vladikafkas Sulh

⁴⁵ “Kafkasya Ahvaline Dair Rapor”, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s. 8.

⁴⁶ İnguşlar Kafkasya’nın en eski Müslümanları olup Çeçenler ile beraber Kuzey Kafkasya’da Terek civarlarında Vladikafkas üzerinden Tiflis yolunun yarısına kadar olan bölgede yaşamaktadırlar. “Kafkasya Ahvaline Dair Rapor”, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s. 8.

⁴⁷ “Kafkasya Ahvaline Dair Rapor”, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s. 8-9.

ve İtilaf" toplantısına İki zabıt'de katıldı. Toplantıda başkan olarak Rusların hizmetinde çalışmış olan bir İnguş Topçu Miralay vardı. Miralay eğer Kafkaslarda bir ayaklanma olursa İnguşlara iki Rus sahra bataryası ve tren depolarından topçu levazımı sağlayabileceğini söylemiştir. İki subay Kafkasya yerel kıyafetleri giyerek, yanlarına aldıkları rehber olarak kullanacakları üç İnguş ile birlikte 30 Ağustos 1917 senesinde Tiflis'e doğru yola çıktılar. Kendilerini tren aşçısı olarak gösteren belgeleri alıp yoldaki birçok denetlemelere rağmen Batum'a ulaştılar. Ama Trabzon'a geçemediler çünkü Trabzon erkân-ı harbiyesinin muvafakati lazımdı. Bu olurun geçişten birkaç hafta öne alınması mümkün değildi. Bundan dolayı Tiflis'e gidip orda ordu erkân-ı harbiyesinin başkâtibine 50 ruble rüşvetle Sarıkamış ve Erzurum'a seyahat etmek için vesikalar elde ettiler.⁴⁸ Sarıkamış'ta tren garında birkaç gün kaldıktan sonra Rus cephesinden birçok savaş esiri kaçırmış olan bir Kürt Beyi ile irtibat kurdular. Kürt beyi önce bu işi yaparken Ruslar tarafından yakalandığını ve bütün mallarına el konulduğunu söyledi. Onları geçirmeyi kabul etmedi. Fakat daha sonra Sarıkamış'ta ikamet eden bir İnguşu ve iki zabiti Bakü tarafından İran ve Tahran'a getirmeyi taahhüt etti. Tekrar Tiflis'e dönüldü. İnguş orada Kazak Alayına mensup Ağalarof adında birisine rastladı. Aslen Tatar olan bu kişi Rusya'da bir Türk acentesi olup bilhassa altın kaçakçılığı yapıyormuş. Bu kişi iki zabite Rus asker elbisesi giydirerek, kendi yardımcısı ile beraber Tebriz'e getirebileceğini vaat etmiş ve bunun karşılığında zabitanın birisine rüşvet vermek için onlardan para istemiştir. Ağalarof, İnguş ile beraber orduya gittiler. Rus askeri onlara fotoğraflar göstererek bu casuslardan birisini tanıyıp tanımadıklarını sormuştur. İnguş, mülazım Rays'i tanıdığını iddia etmiştir.⁴⁹

Rus subayın casusluk teklif ettiği İnguş bu teklifi reddetmiştir. Rus asker İhtilalın sonucunda kapatılan ve Temmuz sonlarında yeniden açılan casusluk teşkilatında, memleketi felakete götüren yeni hükümete karşı çalışmak gerektiğini ifade etmiştir. Bu konunun da casusluk vazifesi olduğunu söylemiştir. Ancak İnguş yine de reddetmiştir. Buna rağmen Rus askerin onu serbest bırakması ilginçtir. Bu arada. Folg ve Rays Bölgedeki Müslüman ahaliye gizlice silah ve mühimmat satan bir Tatar tacir ile görüşürler. Bunlar birlikte Bakü'ye gitmeye karar vermişlerdir. Fakat tüccar silahlarla birlikte Tiflis askeri komitesi tarafından derdest edilince onlar da bu arada bazı

⁴⁸ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 9-10.

⁴⁹ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 10-11.

eşyalarını ve paralarını kaybettiler. Kaldıkları yerlerde birçok olaylar ve karışıklıklar yaşandı. Sonunda Bakü'ye hareket ettiler.⁵⁰

Kafkas vilayetlerinden Tiflis'e giden askeri yol üzerinde büyük bir nakliyat faaliyeti vardı ve bunlar genelde hayvan yemleri götürüyorlardı. Trenlerden başka, Kafkasya dağlarındaki tek ulaşım ve nakliye yolu olan bu yol da güvenlik altına alınmamıştır. Rays ve Folg görünürde bir denetleme olsa da bu yol da işlerin tehlikesiz ve sıkıntısız yapılabileceğine kanaat getirmişlerdir. O nedenle bu yol da silah kaçakçılığı da yapılmaktadır. Her iki subay da Kuzey Kafkasya da buldukları sürece birçok silah ve mühimmat yüklü araba kabileleri görmüşlerdir. Tiflis civarında hastaneler, zabitan mektepleri, tayyare mektebi de vardı. Her yer de devamlı teftiş olunuyordu. Yine Moskova da olduğu gibi Tiflis de iki "İhtiyat Zabitan Mektebi" vardı. Bu bütün Rus şehirlerinde olan bir mektepti. İhtiyat Zabitan Mekteplerinde hükümetlerin en güvenilir adamları yetiştirilirdi. Petersburg da, Novgorod da Astrahan da Tambov da ve Kozlov da meydana gelen isyan ve ayaklanmaları bastırmak ve asi birlikleri cezalandırmak için bu mektepten yetişenler güvenle kullanılırdı. Rusya da ihtilaldan sonra herkesin tepkisi alan bir zabita ve jandarmanın yerine küçük yaşta gençlerden oluşan bir milis gücü oluşturulmuştur. Bunlar doğal olarak görevlerini tam olarak yapamamaktadır. Ayrıca Kars şehrinin batı ve güneybatısında beş hat siper ile kısmen tahrifata uğramış tel şebekeleri görülmüştür. İç kısımda bulunan siperlerin iki tanesi demir kazık diğer siperlerde ise tahta kazıklar vardır. Etraftaki tepelerde gözetleme alanları bulunduğu düşünülmektedir.⁵¹ Folg'un gördüğü her yeri ayrıntıları ile anlattığı görülmektedir.

Şimendifer hattının sonunda bulunan Sarıkamış da oldukça fazla askeri nakliye işleri yapılmaktaydı. Tiflis den her gün iki yolcu treni ve bir askeri tren Sarıkamış'a hareket etmektedir. Sarıkamış'tan Erzurum ve Erzincan'a nakliyat yapılmaktadır. Sarıkamış büyük bir araba mahallidir. Burası kuru ot ve saman deposu gibidir. Burada büyük bir hastane mevcuttur. Şehir içinde birçok asker silahsız dolaşmaktadır. Söylenenlere göre, Haziran ayı sonunda Kürtler Sarıkamış civarında Londra'ya giden kablonun da içinde olduğu telgraf hattını kesmişlerdir. Batum' da piyade askeri daha az olup, bahriyeliler çoğunluktadır. Liman sahili askerler tarafından sürekli gözetlenmektedir. Buradan Trabzon'a gidiş nadiren haftada iki kez o da

⁵⁰ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 11.

⁵¹ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 12-13.

geceleeri yapılmaktadır.⁵² Görüldüğü gibi, Kars, Batum, Tiflis ile ilgili olarak oldukça ayrıntılı bilgi vermektedir.

Aleksandropol'de⁵³ büyük bir telgraf istasyonu vardı. Ayrıca uçaklar için uçak parkı vardır. Kafkasya 5.6.7. Muhafız Fırkalarının Erzincan civarında buldukları, seyahat eden subaylarla yapılan konuşmadan anlaşılmasıdır. Alaylarda sağlık koşulları yeterli değildir. Malzeme eksikliği hat safhadadır. Kafkasya 7. Muhafaza fırkasının 26. Alayının tüfeklerinin miktarı 1.500' düşmüştür. Atlar için yem bulunmadığından birçoğu ölmektedir. Zabitan ile askerler arasında da sorunlar yaşanıyordu. Türkler hafif toplar kullandıklarından, Ruslar, Kafkasya'da ağır toplar buldurmuyorlardı. Birçok subayla yapılan görüşme de Türklerin Rus askerlerine kıyasla askeri meziyetlerinin daha fazla olduğu ifade edilmektedir. Rus askerleri Rusya'nın daha büyük olduğunu ama fikir teşebbüsünden yoksun olduğu için savaş kazanamadığını söylemektedirler. Ayrıca Rusların Kürtlerden korktuğu anlaşılmaktadır. Rus subaylar, Kürtlerin dağlık arazide kendilerine göre onların daha başarılı olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁴

Rays ve Folg çok az bir parayla Bakü'ye geldiler. Bakü'nün, Rusya hükümeti için sonsuz bir önemi vardı. Bakü petrolü olmaksızın, bu dönemde zaten çökmüş olan Sovyet ekonomisinin ayakta durmasına imkân yoktu. Özellikle iç savaşın başlaması üzerine, akaryakıt Kızıllar için en hayati bir madde haline gelmişti. Bundan ötürüdür ki, Kafkasların ve ayrıca Bakü'nün elde tutulabilmesi yolunda Sovyet liderleri tarafından hemen gerekli tedbirlere başvuruldu.⁵⁵ İnguşların aracılığı ile Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi ile görüştüler. Cemiyet üyeleri onlara çok kısa bir süre içinde Kafkasya'da çıkacak olan ayaklanma da komite tarafından askeri işlerde istihdam edilmek üzere, Bakü'de kalmaları teklif edildi. Fakat Kafkasya Müslümanlarının ciddiyetine inanmadıkları için bunu reddettiler. Buna rağmen İran'a (Acemistan) gitmelerine yardım edileceği söylendi. Bu arada Avusturya-Macaristan 62. Piyade Alayı kumandanı Kaymakam Yohan (Johann) Kovas ile tanıştılar. Kovas onları kendi evinde ağırladı. Altı haftadır Bakü de ikamet eden ve komitelerle görüşmeler yapan Kaymakam Kovas da onları İsa Bey (Aşibekof) ile tanıştırdı. Kaymakam Kafkasya ayaklanmasına dair gereken askeri bilgilerin verilmesi için demokrat

⁵² "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s. 13.

⁵³ St. Petersburg'da bulunmaktadır.

⁵⁴ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s. 14.

⁵⁵ Akdes Nimet Kurat, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Ankara 1970, s.478-479.

komitesi tarafından çağırılınca bu görev için kendisine bir askeri yardımcı ve tercüman gerekeceği için, İsa Bey Aşibekof'un tavsiyesi ile mülazım Rays'i de yanına alıp Bakü'de kalmaya karar verdi. Folg'da Havacılık ilmi müşaviri vazifesiyle Bakü de kalmaya karar verdi. Bu sürede Folg ilerde müstakil bir Kafkasya ordusu ile Ordu-yu Hümayun arasında bir buluşma gerçekleşirse, uçaklara mahsus bir istasyon yeri tespiti için keşfe çıktı.⁵⁶

1 Aralık (Kanun-ı Evvel) da Kaymakam Kovas, Hert Folg ve Rays vapura binerek Lenikuren 'e hareket ettiler, Rusya sınırından geçerek Acemistan Astara'sına doğru yollarına devam ettiler.⁵⁷

Bakü de, İsa Bey'in evinde kalan bu iki subayın burada daha fazla kalması güvenli olmayacaktır. Çünkü şehirde pek çok casus bulunmaktadır. Bunun yanında İsa Bey'in tanıdığı kişilerin Rays ve Folg'un buradaki kalış amaçları hakkında bilgileri vardır. Ruslar ve Ermeniler, Müslümanların yoğun yaşadığı bölgelerde fiili tedbir almaktan çekinmekle birlikte Müslümanlara karşı hâkim durumda olabilmek için de silah tedariki konusunda tedbirli oluyorlardı.⁵⁸

Yapılan çeşitli görüşmeler neticesinde Kafkasya'nın durumu ve ilerdeki siyasi hali hakkındaki görüşlerini şu şekilde açıklamaktadırlar: "Rusya'nın Kafkasya'daki Terek Nehrinden Türkiye-Acemistan sınırına kadar olan sahaya müstakil bir idare kurulmak arzusu vardır. Bu maksat ile Rus birliklerinin o bölgeden ihracı veya silahlarının alınması ve Müslüman olmayan milletin zor kullanılarak zayıf bırakılmasıyla mümkündür. Yeni kurulan Kafkasya hükümetleriyle Türkiye ve müttefik devletlerarasında siyasi ve iktisadi sıkı bir ilişki de bu planın gereklerinden biridir."⁵⁹

Bakü'de üç tane siyasi komite mevcuttur.

Demokrat Komite: Bu komitenin kurtuluşu gerçekleştirmek için gayretle çalışan bir teşkilattır. Reisi İsa Bey (İsabekof) dir. Bu durumu neticelendirmek üzere sahip olduğu servetin bir kısmını bu amaca vakfetmiş, gayretle çalışmaktadır. Komitenin üyeleri ise: Tancif ve Nancif (petrol madenlerine sahiptir. Avukat Çevençirof, Topçuvev ve Mirza Asadulabef'dir. Görünüşte bu komite köylüye borç verme, tohum dağıtma gibi faaliyetleri vardır.

⁵⁶ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s. 14-15.

⁵⁷ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s.15.

⁵⁸ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s.15.

⁵⁹ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s.16.

Türkistan taraftarı komitedir. Kuruluş yılı bilinmiyor.

İslam Cemiyet-i Hayriyesi'dir. Esas prensipleri İslamiyeti tavsiyeden ibarettir.⁶⁰

Harp esirlerine komiteler tarafından yardımlar yapılmaktadır. Demokrat komitesinin içtimalarından birinde Kaymakam Kovaş'ın refakat subayı mülazım Rays'de bulunmuştur. Toplantıda Kaymakamın, Kafkasya'nın istiklalinin temeli için kararlaştırdığı fikirler müzakerelerden sonra kabul edilmiştir. Mücadele yapabilecek ahalinin silahlandırılması konusu uzunca tartışılmıştır. Toplantı da Kafkas vilayetlerinde bulunan Kafkasya merkezi komitesinin Petersburg'a gidip Milli İslam Alaylarının teşekkülü için şimdiden Kafkasya Müslümanlarının silahlandırılmasını Kerenski'ye teklif edecekleri orda bulunanlara söylenmiştir. Heyetin teklifini merkezi hükümet kabul etmezse derhal Kafkasya'nın bağımsızlığını ilan edeceği söylenmişti. Bağımsızlık ilanı ile ilgili komite temsilcilerine geniş yetkiler verildi. Ayrıca Mirza Asadulef'den başka Rus ordusu mensubu Tatar General Mahmadarof'da bu heyete dâhil edildi. Bu generaller ve Galiçya da Kolordu Kumandanlığı yapmış olan Ali Aliyev ayaklanma olduğunda ordunun idaresini ellerine alacaklardı.⁶¹

Batum-Bakü şimendifer hattının güneyinde bulunan ve Kafkasya'nın kuzeyine kadar uzanan Orta Kafkasya sahsındaki durum pek iyi bilinmiyordu. Kuzey Kafkasya'nın amacı da Rusya'dan ayrılıp Orta Kafkasya ile birlikte bir idare oluşturmaktı. Kuzey Kafkasya bu amacını gerçekleştirdikten sonra, Orta Kafkasya ile birlikte bir idare mi oluşturacağı yoksa federasyon olarak mı birbirine bağlı kalacakları hakkında bir bilgi yoktur. Kafkasya Müslümanlarının meselelerini milyoner Çernaçef'in başkanlığında (riyaseti altında) Kafkas Vilayetlerinde bulunan merkezi komite sonuca bağlayacaktır. Tiflis komitesi Bakü'deki komiteye bağlı olup emirlerini doğrudan doğruya buradan almaktadır.⁶²

Kafkasya'nın kurtarılmasında iki büyük müşkülât mevcuttur. Birisi mevcut kuvvetlerin teşkili, diğeri de silahlandırma (teslihat) ve cephanenin ikmalidir.⁶³

⁶⁰ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s. 16-17.

⁶¹ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s.17.

⁶² "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s.17.

⁶³ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s.18.

Komite teşkilatında daha önce sadece iktisadi bir mahiyet var iken buna sonradan siyasi ve askeri kısımlar da ilave edilmiştir. Subayların ikametleri sırasında askeri teşkilatı görmüşlerdir. Bu teşkilattaki en büyük rol İsa Bey'indir. Rusya'dan kaçıp Bakü'ye gelen Türk subayları ile kademeli küçük subaylardan bu birliklerin talim ve terbiyeleri konusunda önemli istifadeler temin edilmiştir.⁶⁴

1 Ekim'e (Kanun-ı Evvel) kadar İsa Bey, Bakü'de 4.900 kişilik eğitimli bir süvari kuvveti teşkiline muvaffak olmuştur. İsa Bey'in beyanatına göre, subay adaylarıyla küçük subay mektepleri kurulmuş ve mektepler çoğaltılmıştır. Orta Kafkasya'daki Tatarlar da Rus inkılâbından sonra izin verildiği için askeri teşkilat oluşturmuşlardır. Tatar Alaylarına bir günde 600 kişinin Bakü'deki komiteye müracaat ettiği olmaktadır. Bu kuvvetler bir ayaklanma çıkarsa, hazır bir kuvvet olarak bulunacaktır. Eski hükümetin Vahşi Fırka olarak adlandırdığı birlikler de batı cephesinden alınıp Kafkasya'ya nakledilerek Vladi Kafkas⁶⁵da Elizabethpol bölgesinde toplanmıştı. Savaşın bitiminde sırf gönüllülerden oluşan ve inkılâba kadar Grandük Mihail'in kumandasındaki bu ordunun hepsi Kafkasya Müslümanlarındandır. Fırkada makineleri, tüfek müfrezeleri ve süvari topçuları bulunduğu Kafkasya harekâtında oldukça önemli yardımı olacağı kuşkusuzdur. En önemli ve en zor konu da silah ve cephane mühimmatı ikmal meselesidir. Mevcut silahların genel durumu hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Halkın elinde üç yivli tüfek, Türk, Alman, Avusturya-Macaristan tüfek ve tabancaları da vardır. Bakü'deki Komite Türkiye'den silah ithalini süratle talep etmektedir.⁶⁶

Propaganda ve teşkilat için gerekli para bazı önemli kişiler, özellikle de İsa Bey Aşibekof tarafından verilmiştir. İsa Bey bu yüzden Türkiye ve merkezi hükümetler tarafından da para gönderilmesini istemektedir. Ayrıca İttihat ve Terakki'den de destek beklemektedir.⁶⁷

Rusya'daki savaş esirlerinin kaçışını, Bakü Milli Komitesi'nin yardımlarıyla yapıldığını Ruslar da bilmektedir. Rosko Aslovev

⁶⁴ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s.18.

⁶⁵ Potemkin'in 1784'de Tiflis'i ziyaretinden sonra Kuzey Kafkasya'da kurulan ve adı "Kafkasların Hükümdarı" anlamına gelen Vladikafkas şehrinin tesis edilmesi, Rusların gelecekteki emellerinin açık bir ifadesiydi: "Tüm Kafkasları ele geçirmek" Abdullah Saydam, **a.g.e.**, s.35.

⁶⁶ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s.18.

⁶⁷ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1916, s.19.

Gazetesindeki bir makalede Rusya'daki savaş esirlerinin birçoğunun Acemistan sınırından firar ettiklerini o nedenle buralarda önlem alınması gerektiği yazılmıştır. Bunun yanında yakalananlar da vardır. Esir karargâhından Acemistan'a kaçmayı başaran dört Avusturya subayı Tahran'da yakalanarak Anzeli'ye getirilmişlerdir. Yine Tiflis'de hapisneden kaçan iki Alman molla kıyafetiyle kaçarken Ulah istasyonunda yakalanmışlardır.⁶⁸

Bakü'de birçok piyade taburu, hastaneler deniz tayyare mektebi ve hangar vardır. Bu tayyare teşkilatı Baltık filosuna aittir. Mektepler 1916 senesinde savaş bitince Petersburg'a nakledilmişti. Bu tayyareler 800 metre kadar yükselebilen tayyarelerdi. Hazar Denizi (Bahr-i cezir) sahilinde çift nakilli telsiz telgraf istasyonu bulunmaktadır. Şehir askerlerle doludur. Teşrin-i evvel sonunda Kafkasya cephesindeki birliklerin dörtte üçünün Kars ve sadece üçte birinin Tiflis'e naklolunacağı söyleniyordu.⁶⁹

31 Ekim (Teşrin-i Evvel) 1917'de Bakü limanında nakliyat hazırlıkları subaylar tarafından görülmüştür. Askerlerin şehirde değil de harpte iskân ettirilmesi istenmiştir. Kafkasya ahalisi Türkiye'ye karşı muhabbet beslemektedir. Türk ordusunun Kafkasya'ya dahil olmamasından dolayı bir hayal kırıklığı vardır.⁷⁰

1917 Ekim'de (Teşrin-i Evvel) İran (Acemistan) ve İran sınırları dâhilindeki Kürdistan bölgesine de seyahat etmişlerdir. Son derece zor ve sıkıntılı bir seyahat olmuştur. Zaman zaman karınlarını doyurmak için bir somun ekmeğe muhtaç halde camilerde dahi yatmak zorunda kalmışlardır. Rus askerine görünmemek için şehirlerden uzak gittiklerinden dolayı Acemistan'ın durum ve askeri vaziyeti hakkında yeterli bilgiye sahip olamamışlardır. Ancak genel olarak Rays ve Folg'un şahit olduklarına bakılırsa İranlılarda Ruslara karşı düşmanca hisler vardır. İran'da Rus hâkimiyetine son verilmesi gerektiği kanaati bulunmaktadır. Rays ve Folg, Türk memurlar ve arkadaşlarından oldukça iyi kabul görmüşlerdir.⁷¹

⁶⁸ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s.19.

⁶⁹ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s.20.

⁷⁰ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s.20.

⁷¹ "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s.21.

Aralık ayının (Kanun-ı Evvel) sonlarından itibaren Rusların kısmen işgal ettikleri yerlerden geri çekildiklerini söylemişlerdir. Folg'a göre, İranlılar da Ruslara karşı husumet beslemektedirler.⁷²

Sonuç

XIX. yy'da Kafkasya, Rusya, İngiltere ve Almanya gibi büyük güçler arasında mücadele sahası olmuştur. Osmanlı Devleti ise burada yüzyıllardır süren geleneksel bağlarına dayanarak, bölgeden çekilmek istememiştir. Yani, I. Dünya Savaşı boyunca Kafkasya'da devletlerin çıkarları gereği, pek çok mücadele meydana gelmiştir. Almanya Osmanlı Devletini, İngiltere ve Rusya Ermenileri kullanarak bölgeye nüfuz etmeye çalıştıkları görülmektedir. Alman Hert Folg, bu bölgede sürdürdüğü faaliyetleri süresince bir Osmanlı Zabiti gibi gittiği her yerde Osmanlıya sempati besleyen bölge halkı ve Müslümanlar tarafından korunup kollanmış olduğu görülmektedir.

XIX. yy.a kadar Kafkasya'da milliyetçi hareketler görülmemiştir. Burada milliyet yerine, din önemli ve ayırıcı faktör olmuştur. Bölge halkı tarafından büyük güçlere karşı direniş, milli olmaktan çok dini karakter kazanmıştır. Hert Folg ve Rays'a bu bölgede Osmanlı taraftarı olmalarından dolayı Müslüman grupların büyük bir gayretle yardım ettiği görülmektedir. Yalnızca Alman bir asker olarak bölgede bulunsaydı çok büyük bir ihtimalle halkla teması, kurduğu bağlantılar bu şekilde gelişmeyecekti. Kendinse Müslüman ve Türk yerel halk tarafından yapılan yardımlar söz konusu olmayacaktı.

Bilindiği gibi, bu dönemde iktidarda olan İttihat ve Terakki, Kafkasya ile yoğun şekilde ilgilenmektedir. Onların Orta Asya ve Kafkasya siyasetlerinin karşısında da Rusya durmaktadır. İttihatçılar bölgede etkin olabilmek ve bölgeyi yeteri kadar anlayabilmek için çeşitli etkinliklerde bulunmuşlardır. Bu amaçla da kuruluşu Kırım Harbine kadar uzanan Dragon ya da diğer bir deyişle Ejder birlikleri bünyesinde bir çeşit "Mülteci Alayları" da diyebileceğimiz bu birliklerde ardından da bu kapsamda özellikle de 1914 ve sonrasında hava kuvvetlerinde Alman pilotlar istihdam edilmiştir. Hatta bir kısım Osmanlı subayları da eğitim için bu dönemde Almanya'ya gönderilmiştir. Osmanlı ordusunda da daha önce sözünü ettiğimiz Dragon Birliklerinde Osmanlı adına görev yapacak olan Alman askerler de istihdam edilmiştir. Bu subaylardan birisi olan Alman Hert Folg, esir düşüp, ardından firar ettikten sonra bölgeden ayrılmamış, bu bölgede yaşayan

⁷² "Kafkasya Ahvaline Dair Rapor", Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaası Askeriye, 1916, s.24.

Müslümanlardan da yardım görerek Kafkasya Coğrafyasını neredeyse adım adım dolaşp bölgenin nabzını tutmaya çalışmıştır.

Kafkasya bölgesinde iken bir Osmanlı mülazımı olarak görevini sürdüren Hert Folg ve kaçışı esnasında tanışp bir süre birlikte kaçan Rays ile beraber kaleme aldığı bu rapor tam da Rus Bolşevik İhtilalinin arifesinde bir zaman diliminde olması, bundan dolayı Kafkasya da yaşayan Türk ve Müslüman grupların hareketlenmeye başladığı bir zamana denk gelmesi açısından önemlidir. Tabi şu aşamada aslında bir casus olarak bölgeyi gezen Hert Folg'un kendi ülkesi Almanya'ya ne gibi bilgileri rapor ettiğini tespit etme şansımız olmadı. Muhtemeldir ki, Osmanlı askeri matbaası tarafından basılan ve karargâh-ı umumi istihbarat şubesinin mahremidir ibaresiyle yayınlanan bu raporun çok daha kapsamlısını ülkesi Almanya'ya göndermiş olması kuvvetle muhtemeldir.

I. Dünya Savaşı boyunca büyük güçler arasında ezilen ve tüm hakları ihlal edilen Kafkas halkları, Folg'a göre, 1917 İhtilalini coşkuyla karşılamış, kendi devletlerini kurma fırsatı elde etmişlerdi. 1918'de de savaşın sona ermesiyle Almanya ve Osmanlı Devleti' de bölgeden çekilmiştir. I. Dünya Savaşı sonunda Kafkasya'da Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Dağıstan kendi devletlerini kurmuşlardır.

Kafkasya ahalisinin Türkiye'ye karşı olan ilgileri hakkında şu önemli bilgileri vermektedir.

- Dini yakınlık dolayısıyla Kafkasya halkı tarafından çok büyük bir muhabbet beslemektedir.

-Rus ordusunun dağılmasından yararlanarak Türk ordusunun Kafkasya'ya girememesinden dolayı hayal kırıklığı duyulmuştur.

-Kafkasya'nın kurtarılmasında Türkiye'nin manen ve maddeten yardım göstereceği ve Kafkasya'nın mukadderatına etki edenleri yapmaktan çekinmeyeceği konusunda sarsılmaz bir inançları olduğu görülmektedir.

Raporda verilen bilgiler ışığında Rusya açısından bölgedeki olayları değerlendirecek; Rusya, Kafkasya'yı işgal ettiğinden beri, Osmanlı Devleti ile her dönemde, özellikle de bildirimize konu olan tarihte İttihat ve Terakki'nin dış politikası gereği de sıkı bağlantıları olmuştur. Rapordan da anlaşılacağı üzere son derece hareketli ve bölge halkı ile Rusya merkezi hükümeti arasında karşılıklı üstü kapalı çatışmaların yaşandığı görülmektedir. 1918 öncesinde bu bölgede çok güçlü bir lider çıkmamış olsa da halk kendi içinde örgütlenme çabası içinde olmuştur. 1917 ihtilali sonrasında Kafkasya'da kurulan çok kısa süreli devletler, bölgedeki yerel halkın aşırı çabası sonucunda değil, Rusya'nın bu zaman zarfındaki güçsüzlüğünden kaynaklandığı da anlaşılmaktadır.

Bolşevik ihtilalinden sonra Almanya, Türkleri, Kafkasya'daki emellerine engel olarak görmüştür. Almanya bu tip casusluk faaliyetleri ile, bölgenin kaynaklarını tespit etmişti ve daha sonra görülecektir ki, özellikle Gürcistan'ın yeraltı kaynakları ile ilgilenecektir. Almanya, I. Dünya Savaşı esnasında da Osmanlı üzerinden Kafkasya'ya casusluk kanalları ile girerek bölgeyi anlamaya ve tahlil etmeye çalışmıştır. Almanlar bir taraftan savaş sürerken, bir taraftan da bölgenin ekonomik ve ticari hayatını da anlamaya çalışarak uzun vadede kazançlı çıkmayı ummaktadır.

Özetle, Kafkasya Bölgesi, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne uzanan coğrafyasıyla tarih boyunca her zaman önemini korumuştur. Bu bölgenin Asya ile Avrupa arasındaki göç yolları üzerinde bulunması, burada pek çok etnik yapının karışmasını ve kaynaşmasını sağlamıştır. Bu bölge birçok devletin hâkimiyeti altında bulunmuştur. Bu raporda da görüldüğü gibi, I.Dünya Savaşı esnasında da Osmanlı Devleti, Almanya, Rusya gibi büyük devletlerin çekişme sahası olmuştur. Osmanlı Devleti siyasi ve kültürel bağlar dolayısıyla bölgeyle ilgilenirken diğer devletlerin bölge ile ilgilenmelerinin sebebi iktisadi ve stratejik nedenlerdir.

KAYNAKÇA**Arşiv Belgesi**

“Kafkasya Ahvaline Dair Rapor”, Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesi, Dersaadet Matbaa-yı Askeriye, 1334 (1918), T.B.M.M. Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, T.B.M.M. Kütüphanesi, Eser:1339, No:197.103.653.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Türk Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri, I (1578-1914), Yay. No:4, Ankara, 1992.

Basılı Kaynaklar

ALLEN, W.E.D., **Kafkas Harekatı 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırdaki Harplerin Tarihi**, Gnkur. Basımevi, Ankara, 1966.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.yy Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2012.

AYDIN Mustafa, **Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2005.

BERKOK, İsmail, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul Matbaası, İstanbul, 1958.

Bİ, Mahmut, **Kafkas Tarihi**, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011.

ÇOLAK, Mustafa, **Alman İmparatorluğunun Doğu Siyaseti Çerçevesinde Kafkasya Politikası (1914-1918)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

DURUN, Davut, “Kafkasya” (Fiziki ve Beşeri Coğrafya), **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.24, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.

GÜMÜŞ, Musa, “Mehmed Sadık Paşa (Michal Czajkowski) ve Osmanlı Devleti’nde Kazak Süvari Alayı”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 5/3, Summer, 2010.

GÜNEŞ, Gönül, “Teşkilat-ı Mahsusa ve I. Dünya Savaşı Srasındaki Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXIX., 2013, sayı:85, s.114-115

KEMALOĞLI, Muhammed, “Kafkasya Tarihi, Geçmiş Etnik ve Dini Yapısı, Terekeme (Karapapah) Türkleri”, **Akademik Bakış Dergisi**, sayı:32, 2012.

KOCABAŞ, Süleyman, **Tarihimizin En Büyük Dramı Sarıkamış Faciası Aralık 1914**, Vatan Yayınları, Kayseri, 2007.

KOCABAŞ, Süleyman, **Tarihte Türkler ve Almanlar Pangermenizm’in Şark’a Doğru Politikası**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1988.

KURAT, Akdes Nimet, **Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyılın Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1789-1919)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1970.

- MUHAMMEDOĞLU, Aliyev Salih, “Kafkasya” (Tarih), **TDV İslam Ansiklopedisi**, c.24, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001.
- ORAT, Jülide Akyüz, ARSLAN Nebahat Oran ve TANRIVERDİ Mustafa, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kafkas Göçleri (1828-1943)**, Kafkas Üniversitesi, Kars, 2011.
- SAYDAM, Abdullah, **Kırım ve Kafkas Göçleri, (1856-1876)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1997.
- TUNALI, Ayten Can, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1838-1876)**, (Basılmamış Doktora tezi), Ankara, 2003.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Cilt:1, II. Meşrutiyet Dönemi, İstanbul,1988.
- ÜNAL, Uğur, “Askeri Salnamelerin Tarih Araştırmalarındaki Yeri”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü, Journal of the Institute of Social Sciences** 2, 2008.
- YILDIRIM, Fuat, **Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkasya’da Türk-Alman Rekabeti**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.
- YILDIZ, Muharrem, **Dünden Bugüne Kafkasya**, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2006.
- YILMAZ, Reha, “Kafkasya da Çözülemeyen Kördüğüm: Dağlık Karabağ Sorunu”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi** 2(1).
- YILMAZÇELİK, İbrahim, ERTÜRK Yaşar, “XIX ve XX. yy’da Türkiye’nin Kafkasya Politikası”, **Genelkurmay ATASE Sekizinci Tarih Semineri**, Ekim 2001.